

Zonder vrede geen duurzame en solidaire economie Zonder duurzame en solidaire economie geen vrede

*discussiestuk ten bate van de expertmeeting
van het Platform voor een Duurzame en Solidaire Economie
d.d. 14 september 2009*

Inleiding

De transitie naar een solidaire en duurzame economie en het streven naar het terugdringen van gewelddadige conflicten en bewapening hangen op vele manieren samen. Deze notitie wil meer inzicht geven in die samenhangen en beoogt daarmee de basis te leggen voor een politiek en economisch beleid waarin vrede, duurzaamheid en solidariteit tegelijk gediend worden.

Als startpunt voor de notitie kiezen we de wereldwijde economische crisis van dit moment. Voor het onderwerp is dat niet strikt noodzakelijk, want de samenhang tussen economie en gewelddadige conflicten is ook los daarvan goed te beschrijven. In de crisis wordt echter ook zichtbaar hoe fundamenteel de relatie tussen deze onderwerpen is, en hoe slecht de samenlevingen van de rijke landen zijn toegerust om met een crisis om te gaan die fundamentele vragen stelt bij de manier waarop die samenlevingen zijn ingericht. Als startpunt hadden we ook kunnen kiezen voor de milieucrisis, omdat ook bij deze crisis duidelijk is geworden dat de westerse samenlevingen bij de aanpak hiervan eveneens wachten tot de wal het schip keert (en het dus te laat is).

Het blijkt verregaand te ontbreken aan de bereidheid en de creativiteit om wegen te zoeken om actief zelf vorm te geven aan de transitie naar een meer duurzame, solidaire en vreedzame manier van samenleven. De workshop in het kader waarvan deze notitie geschreven is, wil het Platform voor een Solidaire en Duurzame Economie ondersteunen met bruikbare ideeën op het terrein van de relatie tussen economie en vrede.

Een historische omslag?

De wereldwijde economische crisis lijkt diep en langdurig te gaan worden. Een ongekend grote toename van werkeloosheid en armoede is in gang gezet en niemand weet hoe ernstig die nog zal worden. De kans is groot dat er, net als tijdens de Grote Depressie van de jaren dertig van de vorige eeuw, grote sociale en politieke onrust ontstaat in vele landen. Extreme politieke krachten krijgen in die situatie de wind in de zeilen. Van de politieke keuzen, die dan gemaakt (gaan) worden, hangt veel af.

In de *NRC* van 10 januari j.l. stonden twee artikelen die te denken geven. In het eerste artikel wordt de verontrustende gelijkenis van de huidige economische crisis met de Grote Depressie geschetst aan de hand van een studie van de Amerikaanse historicus Robert S. McElvaine. McElvaine zegt: *‘De New Deal heeft geen einde gemaakt aan de Depressie. Dat deed de oorlog pas met al zijn extra werkgelegenheid en oorlogsuitgaven...Tot dan toe maakte de New Deal het makkelijker om met de Depressie te leven. Het was meer een pijnstillertje dan een antibioticum.....’* Tijdens de Grote Depressie waren er wel economen, die de hypothetische vraag stelden wat een oorlog tot gevolg zou hebben. McElvaine zegt dat hun antwoord was: *‘Dan zouden we als gekken gaan uitgeven zonder ons zorgen te maken waar het geld vandaan komt, iedereen zou werk hebben en de Depressie is dan snel voorbij.’* McElvaine vervolgt: *‘Als dat zo is, waarom doen we dan niet alsof het oorlog is?’*

Om de crisis te overwinnen is er economisch gezien een collectieve inspanning nodig die qua omvang, diepgang en duur lijkt op een oorlogsinspanning. Overheden, en dus de politiek, spelen daarbij een cruciale rol. Daar precies ligt ook de kans op een vreedzame omslag in de richting van een duurzame en solidaire economie. Maar dan moet er wel aan een aantal voorwaarden voldaan zijn, met name op het terrein van de binnenlandse verdeling van de pijn, de internationale samenwerking en de behoefte aan een collectief onderschreven ideaal.

Het tweede artikel is van de hand van sociaal-psycholoog Harald Welzer. Hij laat zien dat het juist als het gaat om dat gemeenschappelijke ideaal, somber gesteld is:

‘Juist in een crisis blijkt hoe fataal het uitpakt wanneer een politiek gemeenschap niet voor ogen staat wat zij eigenlijk zijn wil. Samenlevingen die hun zingevingsbehoeften uitsluitend via consumptie bevredigen, hebben wanneer de economie niet goed meer functioneert en daarmee de mogelijkheid vervalt om identiteit, zin en geluksgevoelens te kopen, geen vangnet meer. Precies daar ligt het culturele “omslagpunt” en juist daarom is er geen oplossing mogelijk zolang wij ons niet afvragen hoe we eigenlijk over tien, vijftien of twintig jaar zouden willen leven en wat wij daarvoor over hebben. De herstructurering van een cultuur die ten onrechte aanneemt dat we gewoon zo door kunnen gaan als altijd, is een opgave, die alleen kan worden opgelost door een politieke gemeenschap die zich als zodanig benoemt .....’

In een interview in *De Groene Amsterdammer* (24-04-2009) zegt hij hierover:

‘Het is misschien wat bitter, maar men moet inzien dat ons culturele model een extreem succesvol model was toen het nog slechts gold voor een beperkt deel van de wereld. Het model was succesvol, omdat alleen wij het hanteerden, doordat wij, als gevolg van historische ontwikkelingen, de gehele wereld als enorm reservoir konden gebruiken om onze welvaart tot stand te brengen. Het is de ironie van de geschiedenis dat op het moment dat dit model gemondialiseerd wordt het ineens stort. Een gemondialiseerde wereld heeft geen te exploiteren reservoir dat zich “buiten” die wereld bevindt. Daarom wordt het tijd om dit culturele model te veranderen.’

Grote aandacht is dus nodig voor een zo eerlijk mogelijke verdeling van de lasten en pijn van de economische crisis. Honderden miljoenen mensen zien thans en in de komende tijd hun hoop op een beter bestaan in rook opgaan. Dat geldt niet alleen voor arme landen, maar ook voor vele gezinnen aan de onderkant van de inkomensverdeling in rijke landen. Het is onrechtvaardig als de rijken erin zouden slagen hun inkomens nog te doen groeien of tenminste uit de wind te houden. Dat zou kunnen leiden tot maatschappelijk verzet en een voedingsbodem kunnen gaan vormen voor radicale bewegingen. Zonder herverdeling van de lasten is de democratie in gevaar.

Is er voldoende bereidheid tot intensieve internationale samenwerking? Net als in de jaren dertig zou beleid steeds meer een nationalistische kleur kunnen krijgen. Duitsland verliet in 1935 de Volkenbond en overwon de economische crisis op eigen houtje, mede door grootscheepse herbewapening. Ook nu kunnen de centrifugale krachten het winnen, regeringen verleiden tot ‘Alleingang’ in het trachten te bezweren van de crisis. Het gevaar is, dat de Verenigde Naties nog meer verzwakt raken.

Hiermee hebben we de achtergrond en enkele elementen geschetst voor de volgende paragrafen waarin we nauwkeuriger willen gaan kijken naar die samenhangen die we hiervoor globaal aanduiden.

Samenhangen

1. Economie en het ontstaan en de escalatie van conflicten

De toestand van de economie blijkt in veel gevallen een belangrijke rol te spelen in het ontstaan en de escalatie van (gewapende) conflicten. In minder ontwikkelde landen komt meer geweld voor dan elders. In situaties van grote armoede is het van levensbelang toegang tot hulpbronnen te hebben. Belangentegenstellingen die onder gunstiger omstandigheden op vreedzame wijze opgelost zouden worden, escaleren dan tot conflicten, die gemakkelijk tot geweld aanleiding geven. Het ontbreken van een goed functionerend overheidsapparaat verergert dit nog eens. We nemen dit op verschillende manieren waar:

* de ongelijke toegang tot hulpbronnen (bouwland, weidegronden, woongebieden, water e.d.) kan direct tot conflicten leiden; het hebben van toegang is immers de mogelijkheid tot overleven.

* de concurrentie om bestaanmogelijkheden manifesteert zich ook via de arbeidsmarkt. Vooral bij laaggeschoolde arbeid leidt het grote aanbod en de beperkte vraag tot een overlevingsstrijd en dus tot harde confrontaties tussen winnaars en verliezers. Voor verliezers kan dat leiden tot wanhopige pogingen om op andere manier aan de kost te komen (migratie onder riskante omstandigheden, illegale praktijken, piraterij). Migratie wordt door grote economische ongelijkheid onbeheersbaar, een proces dat vreemdelingenhaat aanwakkert en conflictstof vergroot.

De rijke landen leggen een zodanig groot beslag op hulpbronnen elders in de wereld, dat de bestaansmogelijkheden van de bewoners van die gebieden in gevaar komen. In sommige gevallen leidt dat al tot geweld. Een voorbeeld hiervan is de groei van de zeepiraterij, het kapen van westerse schepen om losgeld te kunnen vragen. Er is hier waarschijnlijk een rechtstreeks verband te leggen met het leegvissen van de kustwateren door grote westerse schepen, waardoor lokale vissers hun bestaansmogelijkheden verloren. Soms leidt in arme samenlevingen de aanwezigheid van buitenlandse bedrijven die hulpbronnen exploiteren (Westerse oliebedrijven in Nigeria) tot gewelddadige conflicten.

Er zijn verschillende ontwikkelingen gaande die dit alles nog eens versterken.

* Allereerst de groeiende milieuaantasting, verwoestijning, klimaatverandering e.d. De eerder aangehaalde Welzer is ook de auteur van het indringende boek *De klimaatoorlogen*. Hij laat daarin zien hoe de oorlogen van dit moment (en in de toekomst, zie ook onder 5) niet gevoerd worden over politiek of ideologie, maar vooral in relatie (zullen) staan tot de toegang tot hulpbronnen en de gevolgen van klimaatverandering. Deze twee zaken zijn nauw met elkaar verweven: klimaatverandering is immers in belangrijke mate het gevolg van de enorme groei van het gebruik van fossiele brandstoffen. Vooral minder ontwikkelde landen worden zeer ernstig door klimaatverandering getroffen. In deze (veelal tropische) landen is de economie direct van de natuur en de weersomstandigheden afhankelijk, en de middelen ontbreken om zich tegen negatieve effecten in te dekken. Klimaatwijziging leidt tot meer natuurrampen, overstromingen en/of verwoestijning en daarmee tot het compleet verdwijnen van woon-,

veeteelt- en landbouwgebieden. Dat zich hierbij conflicten zullen voordoen, lijkt voor de hand te liggen. Potentiële conflictstof levert ook het gegeven dat door klimaatverandering smeltende ijs nieuwe voorraden gas en olie exploiteerbaar maakt, op plaatsen waarvan het bezit omstreden of niet geregeld is.

* Bij afnemende welvaart komt de solidariteit onder druk te staan. De naoorlogse maatschappelijke rust in de rijke landen is in belangrijke mate te danken aan het feit dat iedereen steeds een beetje rijker werd. Economische groei helpt politici om pijnlijke interne aanpassingen te ontwijken en het bestaande consumptieniveau te verhogen, of op zijn minst te handhaven. Doet zich krimp voor, dan blijkt van solidariteit weinig sprake. Zo verplaatst zich de strijd om hulpbronnen naar het internationale politieke niveau. Een bedreiging van de toevoer van grondstoffen en energie ervaren rijke landen als een bedreiging van hun nationale veiligheid. De VS beschouwen officieel een aanval op de olietoevoer als een casus belli en zowel de EU als de NAVO verklaren openlijk bereid te zijn de toevoer van hulpbronnen desnoods met militaire middelen te verdedigen.

* Ook (voorheen) arme landen als China en India maken in toenemende mate aanspraak op die grondstoffen. Er is een situatie ontstaan die vergelijkbaar is met de Koude Oorlog: landen streven ernaar hun grondstoffenleveranciers onder hun invloed te brengen, waarbij morele overwegingen aan belang inboeten. De onderlinge relaties staan daardoor onder spanning, met de mogelijkheid elkaar in gijzeling te nemen (zoals de dreiging de gaskraan dicht te draaien bij onwelkome kritiek); hier bestaat voortdurend het gevaar van escalatie.

Een apart punt van zorg is dat de toenemende energiebehoefte en de dalende voorraden aan fossiele brandstoffen zullen leiden tot een groter gebruik van kernenergie. Het gevaar van de productie van kernwapens door landen die deze tot nu toe niet bezaten, is groot, zeker nu het proliferatieverdrag weer onder druk staat.

Het is evident dat de relatie ook andersom gelegd kan worden: oorlogen en gewapende conflicten bedreigen en vernietigen economische verworvenheden, brengen vluchtelingenstromen op gang en veroorzaken milieuschade die niet alleen op de korte maar ook op veel langere termijn economische ontwikkeling in de weg staan. Zie ook punt 3.

2. Economie en de ideologie van geweldsgebruik

Omdat het verdelingsvraagstuk cruciaal is in de economische orde, zijn deze orde en de manier waarop zij gelegitimeerd wordt van belang. Wanneer ontaardt de altijd aanwezige belangentegenstelling in een openlijke machtsstrijd? En wanneer wordt deze machtsstrijd gewelddadig? 'Uitsluiting' uit de bestaande maatschappelijke orde speelt hier een belangrijke rol (zie ook onder 4). Men spreekt in deze context ook wel over 'structureel geweld'. Uitsluiting of structureel geweld kan het karakter hebben van regelrechte discriminatie, maar kan ook meer verhuuld plaatsvinden doordat een inferieure economische positie van groepen mensen binnen een maatschappij door de dominante klasse als vanzelfsprekend wordt gezien en met machtsmiddelen wordt bestendigd.

Ideologie is bij dit alles belangrijk. Op de eerste plaats kan ideologie de maatschappelijke ongelijkheid legitimeren en latente conflictstof (een tijd lang) verdoezelen. Op de tweede plaats is voor het doelbewust gebruik van openlijk geweld een vorm van ideologische legitimering onmisbaar. Indien eenmaal een onomkeerbaar punt binnen een machtsstrijd is bereikt roept onderdrukking nieuw en gewelddadig verzet op. De geschiedenis

zit boordevol door ideologieën aangewakkerde geweldsspiralen. In het navolgende beperken we ons tot enkele voorbeelden rond de neo-liberale ideologie.

* In het neo-liberale economische denken vindt een ideologische legitimatie van ongelijkheid plaats, zowel van individuen als van landen: rijkdom is in principe voor iedereen bereikbaar, en uiteindelijk zullen ook de armen profiteren (via het trickle-down effect) van opgebouwde rijkdom bij enkelen. Voorwaarde hiervoor is alleen dat de markt vrij zijn werk kan doen. Binnen dit ideologisch gekleurde denken wordt het opleggen van beperkingen aan de markt geïnterpreteerd als in een inperking van de vrijheid, en het verzet daartegen is daarmee gerechtvaardigd. Zij die de ongelijke spelregels van de economische orde aanvechten geraken in ideologisch conflict met de heersende klasse. Dit conflict kan gewelddadig worden als de heersende klasse erin slaagt de strijders voor economische en politieke emancipatie af te schilderen als ‘vijanden van de vooruitgang of van het volk’ en/of de emancipatiestrijd verweven wordt met de idee van nationale bevrijding. Naomi Klein geeft in haar boek *De shock doctrine* verschillende voorbeelden van deze directe relatie tussen de neo-liberale economische ideologie en geweld. Zowel in Chili (1973) als in Argentinië (1976) werd via een militaire coup de ‘Chicago’-economie geïntroduceerd.

* Onder druk van de rijke landen en IMF en Wereldbank hebben veel ontwikkelingslanden hun economie moeten herstructureren overeenkomstig het neo-liberale economisch denken: privatisering, liberalisering, bezuinigingen op overheidsuitgaven, e.d. De eenzijdigheid van deze groeistrategie droeg in talloze landen bij tot interne spanningen, machtsstrijd en zelfs gewapende conflicten. Vraagstukken van ‘binnenlandse veiligheid’ gingen interfereren met de economische orde (zie ook onder 3)

* Wereldwijde ongelijkheid blijkt ook goed te werken als legitimering van het gebruik van (tegen)geweld, zelfs in situaties waarin de geweldplegers zelf niet tot de armen behoren, zoals we zien bij het terrorisme van Al-Qaida. De wetenschap te behoren tot het arme deel van de wereld en de onmogelijkheid uit die situatie te geraken, is een voedingsbodem voor gevoelens van wrok, die gemakkelijk inzetbaar zijn voor gewelddaden. Met name jonge mensen aan wie, bij alle ‘communicatieve geweld’ van de media over de weldaden van globalisering, enige vorm van regulier economisch toekomstperspectief wordt ontzegd, kunnen ontvankelijk worden voor een radicale verzetsideologie. De uitzichtloosheid van een opgroeiende generatie van jongens in alle delen van de wereld vergroot de kans op rebellie, gewapende conflicten en plundering. Vooral als inzet van geweld economisch en ideologisch ‘iets’ oplevert, blijkt dit vooruitzicht in combinatie met indoctrinatie een vaak onweerstaanbaar alternatief voor een als doelloos ervaren bestaan.

De ideologie van geweldsgebruik en de economie zijn echter nog veel grootschaliger met elkaar verbonden. Dat komt aan de orde onder 3.

3. Economie, bewapening en oorlog

De productie van geweldsmiddelen en –diensten verslindt op een verbijsterende schaal de menskracht, het vernuft, de energie, het geld, de grondstoffen die voor het leefbaar maken van de wereld nodig zijn. Bij de planning en financiering daarvan spelen publieke autoriteiten, de nationale overheden, een hoofdrol. Zij laten zich in het algemeen leiden door een ideologie van de ‘nationale veiligheid’. ‘Nationale veiligheid’ wordt vaak geacht een soort absolute prioriteit te hebben, welke mede verankerd is in grote gevestigde economische belangen. Dit heeft een diep vertekende invloed op de perceptie van welzijn. Immers de enorme

‘opportunity’ kosten in termen van breder gedefinieerde menselijke veiligheid worden in traditionele groeicijfers niet geregistreerd. Militaire productie levert daarin een positieve bijdrage aan het BNP, vanwege de nauwe verstrengeling van militaire en economische belangen. Een gecorrigeerd BNP (een soort ‘oorlog/vredesvoetdruk’) zou nodig zijn om duidelijk te maken hoezeer wapenproductie, oorlogsvoorbereiding en –voering en andere gewapende conflicten schadelijk zijn voor een duurzame en solidaire economie. We noemen daarbij ook de volgende aspecten.

* ‘Military Keynesianism’ (het stimuleren van de economie door hoge militaire uitgaven)¹ is in de geschiedenis vaak toegepast, met de VS als meest recente voorbeeld. In dat laatste land is deze impuls bovendien gecombineerd met de weigering belastingen te verhogen (en zelfs met het verlagen ervan). Een en ander leidde en leidt het tot enorme buitenlandse schulden en achterblijvende investeringen in de civiele sector, excessieve rijkdom van een elite en armoede bij een groot deel van de bevolking.

Los van de verzwakking van de VS is de vervlechting van economische belangen en een ideologie van nationale veiligheid levensgevaarlijk voor de mensheid. In de huidige crisis verscherpen zich conflicten en groeit het gevoel van onveiligheid. Tegelijkertijd speelt in de crisis de vraag hoe overheden hun economieën moeten stimuleren. Als verleidelijk antwoord op die dubbele uitdaging wordt extra militaire inspanning afgeschilderd als een soort tweesnijdend zwaard, dat zowel (militaire) veiligheid als werk biedt. In Nederland wordt herhaaldelijk de aanschaf van de JSF bepleit met de argumenten dat de F16 hoognodig aan vervanging toe is en deze vervanging extra werk oplevert.

* De wapenindustrie is een kapitaalintensieve economische sector, die voortgedreven wordt door voortdurende vernieuwing en er belang bij heeft dat de geproduceerde wapens ook gebruikt en vervangen worden. De groei- en vernieuwingsdwang die ook de civiele economie kent, is hier in extreme mate werkzaam.

Er zijn meer economische sectoren die belang hebben bij conflicten, zoals duidelijk is geworden in de oorlog in Irak: beveiligingsbedrijven, bedrijven die diensten verlenen aan het leger, bouwbedrijven die de wederopbouw vorm geven, bedrijven die profiteren van prijsstijgingen door destabilisatie (zoals de oliesector). Voor een deel betreft het hier taken die tot voor kort behoorden tot het ‘geweldsmonopolie’ van de staat en die nu zijn uitbesteed. De oorlog in Irak laat bovendien zien hoe groot de invloed van deze bedrijven op het overheidsbeleid is (lobby, werkgelegenheidsargumenten, personele relaties tussen bedrijfsleven en politiek). Zie wat Naomi Klein schrijft in haar boek *De shock doctrine* (blz. 23 e.v.) over het ‘rampenkapitalisme-complex’: de oorlog is een lucratieve markt geworden, evenals de wederopbouw. Deze belangen verlengen de oorlog en versterken het geweld. Hoewel er bijvoorbeeld officieel sprake is van een 3D-strategie (defence, diplomacy & development) in Afghanistan, besteden de Amerikanen 90% van hun geld in Afghanistan aan ‘defence’ (Nederland zelfs nog meer). Het vertrouwen op geweld mede vanwege het feit dat daaraan verdiend kan worden, vermindert de mogelijkheden van een geweldloze conflictoplossing.²

* Het tot stand komen van de Europese Unie heeft gezorgd voor vrede tussen de landen van de Unie (zie ook onder 4). In het verdrag van Lissabon verplichten de lidstaten zich echter tot

¹ Dr. Peter Custers, *2008 US Recession, Military Keynesianism and The Wars in The Middel East*, www.countercurrents.org

² De social-antropoloog Elwert spreekt in dit verband over de privatisering en economisering van geweldsverhoudingen, die een centraal element van vooral langdurige oorlogen vormen. Aangehaald bij: Welzer, *De Klimaatoorlogen*, 116. Cultuur, etniciteit, religie e.d., alsmede de emoties die het conflict zelf veroorzaakt zijn dan nog louter hulpbronnen om het conflict gaande te houden.

het versterken van hun militaire capaciteiten en tot samenwerking in de wapenindustrie. Een Europees Defensie-Agentschap (EDA, met als één van de taken: *'de versterking van de Europese defensie op technologisch en industrieel gebied en het tot stand brengen van een concurrerende Europese markt voor defensie-uitrusting'*) werd opgericht waarin de Europese defensie-ministers met de Europese defensie-industrie de militaire 'tekorten' van Europa inventariseerden en probeerden te verhelpen. Daarmee is EDA een stimulans voor wapenproductie, wapenexport en wapenaanschaf. EDA-directeur Weis verklaarde dat 2008 'het jaar van de wapenaankopen' moest worden, terwijl voorstellen om ook serieus aandacht te geven aan niet-gewapende conflictoplossing via een European Peace Agency getraineed worden. Frankrijk, een grote wapenproducent, speelt hierin een actieve rol. De defensie-industrie is de laatste jaren sterk geconcentreerd (drie zeer grote bedrijven: het Britse *BAE Systems*, het Franse *Thales* en het 'Europese' *EADS*), en is daarmee buitengewoon invloedrijk geworden. Binnen de EU nemen we bovendien een militarisering van de ruimte waar.³

* Om de hoge R&D kosten van hun eigen wapens te drukken moeten westerse landen zorgen dat hun defensie-industrie een brede afzet heeft zodat de investering terugverdiend kan worden. Daarom worden marketingmiddelen ingezet (onder andere financieringsinstrumenten zoals exportkredietverzekeringen) om nieuwe afzetmarkten voor dure militaire technologie te vinden.⁴ Dit leidt tot nog meer verspreiding van wapens, en tot verhoging van defensiebudgetten ten koste van sociale uitgaven in veel niet-westerse landen. Het UNDP stelt dat militaire uitgaven van ontwikkelingslanden een obstakel zijn voor het behalen van de Millenniumdoelen.⁵ Ondanks het bestaan van de Nederlandse, sinds 2007 geldende, criteria voor de vergunning van wapenhandel en de EU Gedragscode Wapenexport, waarin ook een ontwikkelingstoets is opgenomen (het 8^e criterium) worden, ook door Nederland, nog steeds wapens geëxporteerd naar landen in oorlog als Marokko en naar ontwikkelingslanden (onder meer Bangladesh). Dit 8^e criterium heeft in Nederland sinds de totstandkoming van de code in 1998 nog maar vier maal tot het weigeren van een exportvergunning geleid. De helft van de corruptie wereldwijd heeft betrekking op wapenhandel: omdat er meer te halen valt, is deze handel aantrekkelijker dan die in civiele producten. Vaak zien we een grote verwevenheid van illegale wapenhandel, drugshandel, mensenhandel, waarin enorme bedragen omgaan.

* Eenmaal uitgebroken gewapende conflicten en oorlogen leiden op alle terreinen tot verspilling en vernietiging: mensen, natuur en milieu, grondstoffen, energie, kennis, kapitaal, bedrijven. Na conflicten zijn er talloze getraumatiseerde mensen: vrouwen en kinderen die misbruikt zijn, mensen die verminkt zijn, voormalige kindsoldaten die nauwelijks normaal kunnen functioneren. Een cultuur van oorlog heeft bovendien een vreselijke uitwerking op het waardensysteem van een samenleving. Gevolg van dit alles is dat, ook nadat de vechtende partijen vrede gesloten hebben, economische ontwikkeling zeer moeilijk op gang komt. Liberia en Sierra Leone zijn daarvan schrijnende voorbeelden. Na oorlogsvoering is er

---

³ Frank Slijper, *From Venus to Mars: the European Union's steps towards the militarisation of space*, TNI/Campagne tegen de Wapenhandel, 2008

⁴ Veel transacties zouden niet tot stand komen zonder exportkredieten en de garanties die de overheid hierop verstrekt. 20 tot 30% van de exportkredieten in Nederland betreft de handel in wapens, terwijl de wapenproductie in Nederland slechts goed is voor 0,5% van alle exporten. Anders gezegd: zonder deze steun aan het bedrijfsleven hadden veel van deze transacties niet plaatsgevonden. In 2007 was Nederland wereldwijd de vijfde wapenexporteur (SIPRI). Wanneer ontwikkelingslanden die via de exportkredieten een schuldenlast hebben opgebouwd, kwijtschelding van hun schulden krijgen, worden de kosten daarvan ten laste van ontwikkelingssamenwerking gebracht. Op deze wijzen schaadt de wapenexport van Nederland (en andere rijke landen) duurzame ontwikkeling in arme landen.

⁵ Zie hiervoor ook het Oxfam-Briefing Paper *Shooting Down the MDGs*, October 2008 en de oproep van Amnesty International, Unicef, Oxfam Novib en IKV Pax Christi aan de Nederlandse Tweede Kamer.

bovendien sprake van verwoeste gronden met achtergebleven mijnen, bommen en wapens, die ontwikkeling belemmeren en vervolgens ook weer oorzaak van oorlog zijn.

4. Economie en het geweldloos bijleggen van conflicten

Kan de economie bijdragen aan het geweldloos bijleggen van conflicten? Is een positieve virtuele cirkel, een zichzelf versterkend proces van economische vooruitgang en groeiende saamhorigheid en samenwerking mogelijk? Het antwoord is 'ja'. Samenwerking kan inderdaad een zeer krachtige motor zijn van economische vooruitgang en economische vooruitgang kan op haar beurt samenwerking en saamhorigheid stimuleren. Maar dat betekent nog niet dat het geweldspotentieel in een samenleving afneemt. Saamhorigheid kan in de vorm van extreem chauvinisme dictatoriaal worden afgedwongen en zo een economisch-militaristische opbouw van een natie mogelijk maken (Duitsland in de jaren dertig). Wil het geweldspotentieel worden teruggedrongen, dan is het waardesysteem, dat wil zeggen 'de kwaliteit van de saamhorigheid', die de economische opbouw mogelijk maakt, cruciaal. Vaak wordt saamhorigheid beleefd ten koste van anderen, en is er dus sprake van 'uitsluiting'. Solidariteit binnen de groep groeit dan gelijk op met vervreemding ten opzichte van buitenstaanders. De ideologie waarmee deze uitsluiting wordt verdedigd, schildert deze buitenstaanders af als tegenstanders die men moet wantrouwen, als potentiële vijanden waartegen in het uiterste geval geweld gerechtvaardigd kan zijn. Dergelijke mechanismen vindt men binnenlands, in de vorm van sociale of etnische discriminatie, maar ook in de vorm van nationalisme, gericht tegen 'het buitenland'. Ook in de houding van rijke landen tegenover arme(re) nemen we dit mechanisme waar, bijvoorbeeld in de visie op vluchtelingen en migranten.

Een en ander betekent niet dat positieve interactie tussen saamhorigheid, economische samenwerking en vrede onmogelijk is. De Europese Gemeenschap voor Kolen- en Staal (Plan Schumann, 1951) beperkte de militaire mogelijkheden van Duitsland en Frankrijk ter wille van economische samenwerking, waardoor de Europese Gemeenschap kon ontstaan. Economische en politieke aspiraties die in de jaren tachtig het Helsinki proces inspireerden, brachten het einde van de Europese deling (val van de Berlijnse muur, 1989) en van de Koude Oorlog. In Zuid-Afrika speelden economische factoren een grote rol in de ondermijning van het apartheidsregiem dat een extreme ideologie van 'uitsluiting' propageerde. In acute conflictsituaties wordt de bereidheid tot onderhandelen en het perspectief van vreedzame samenwerking vaak ontsloten door charismatische politici onder invloed van massaal protest van onderop. Daarbij kunnen ook grote bedrijven een belangrijke katalyserende rol vervullen, wanneer zij zich bewust worden van hun verantwoordelijkheid, zo nodig daartoe door de publieke opinie gedwongen. 'Medeverantwoordelijkheid voor vrede' lijkt voor de meeste bedrijven – met uitzondering van de wapenindustrie en toeleveringssectoren - meer 'natuurlijk', dan het trachten profijt te halen uit het conflict. Verreweg de meeste bedrijven hebben immers rechtstreeks belang bij een stabiel maatschappelijk bestel, berustend op 'inclusiviteit' en bescherming van de elementaire mensenrechten.

Voor het terugdringen van het geweldspotentieel in de wereld is het van beslissende betekenis dat de inclusieve waarden, waarop de Verenigde Naties werden gegrondvest, tot krachtige ontplooiing komen, bijvoorbeeld in de zeggenschapsverhoudingen in de Veiligheidsraad.

Meer in het algemeen hangt het bijeenbrengen van de lijnen naar een solidaire, duurzame en vreedzame wereld in hoge mate af van politieke beslissingen op het hoogste niveau. Een hervorming en versterking van de Verenigde Naties is daarom een der belangrijkste politieke projecten van onze tijd.

5. Economie en het vermijden van grootschalig conflict in de toekomst

Demografische en economische groei bedreigen structureel de natuurlijke bestaansbasis van het leven op aarde. Klimatologische, biologische en ecologische systemen, die tienduizenden jaren het plantaardig, dierlijk en menselijk leven hebben ondersteund raken ontwricht, op grote schaal en in een snel tempo. Schaarste aan energie en grondstoffen leiden tot roofbouw op de natuurlijke omgeving. Deze milieucrisis bedreigt het menselijk leven op aarde, maar in volstrekt ongelijke mate armen en rijken, in Noord en Zuid. Daarom wordt de verdeling van de milieugebruiksruimte de grootste economische bron van conflicten.

Normaal gesproken heeft schaarste aan een economisch goed tot gevolg dat de prijs ervan stijgt hetgeen weer twee effecten heeft, een korte termijn: (1) de toegang tot het goed wordt beperkt tot hen die die hogere prijs kunnen betalen; en een langere termijn: (2) het aanbod van het goed zelf, of van alternatieven wordt gestimuleerd. Als dat laatste echter niet mogelijk is, spreekt men van absolute schaarste. De verdeling van de toegang tot het goed komt dan als het ware tot stand per opbod. Men spreekt ook wel van ‘positionele goederen’, die verdeeld worden op grond van de rangorde van de inkomensverdeling. Economische veiligheid (dat wil zeggen de verzekerde toegang tot levensonderhoud, overeenkomstig de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) wordt door verstrengeling van natuur, economie en sociaal leven steeds meer afhankelijk van toegang tot een mondiale milieugebruiksruimte, die sterke componenten van absolute schaarste heeft. Om grootschalige conflicten te vermijden mag men de toegang tot de milieugebruiksruimte niet aan het mechanisme van vraag en aanbod en de daaruit resulterende inkomensverdeling overlaten.

Daarom dienen zich vier veranderingen in de bestaande economische orde aan:

- (a) Een sociaal vangnet dat voor alle armen de toegang zeker stelt op een minimum pakket aan essentiële goederen en diensten.
- (b) Een bovengrens aan de aanspraken die rijke mensen doen op de milieugebruiksruimte bijvoorbeeld door een maximum inkomen.
- (c) Een publiek mondiaal beheer (verdelingssysteem) ten aanzien van absolute schaarste-elementen in de milieugebruiksruimte, om te beginnen met een krachtig en effectief Kyoto-protocol.
- (d) Een intensivering van economische samenwerking onder auspiciën van de VN (nieuw Bretton Woods)

Piet Terhal
Greetje Witte-Rang
3 juni 2009